

Hâfız-ı Ebrû'nun Hayatı ve Tarihçilik Yönü

Abdurrahman GÜLMEZ | orcid.org/0000-0002-7155-7047 |
abdurrahman.gulmez@gumushane.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları, Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Gümüşhane, Türkiye

<https://ror.org/00r9t7n55>

Öz

Şihâbüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşîd, bilinen adıyla Hâfız-ı Ebrû (1361-1430), Timurlu Devleti döneminde (1370-1507) yaşamış, hayatı ve eserleriyle kendisinden söz ettirmiş önemli bir tarihçi ve coğrafyacıdır. Timurlu Devleti'nin resmî tarihçisi olan Hâfız-ı Ebrû birçok savaşa şahit olmuş, çeşitli ülkelere gönderilen elçilik heyetlerinde yer almış ve gittiği yerlerde gördüklerini ve yaşadıklarını kayıt altına almıştır. Eserlerinde tarihin tanımı, tarihçinin tutumu ve görevleri ile tarihî olayların ne şekilde kayıt altına alınması gerektiği gibi konulara değinen Hâfız-ı Ebrû tarihçilere adeta tarih metodolojisi dersleri vermektedir. Müellifin, İslam öncesi İran tarihi, peygamberler tarihi, Emevi Devleti, Abbasi Devleti Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Olcayto dönemi, Muzafferîler, Mülûk-u Kert hanedanı tarihi, Serbdâran ümerası tarihi, Timur ile Şahrüh dönemi olaylarını anlatan eserleri bu dönemi çalışan araştırmacılara büyük katkı sağlayacak niteliktedir. Müellif eserlerinde daha çok ortaçağ İran tarihi ve coğrafyasını her yönüyle anlatmaya çalışmıştır. Hafız-ı Ebrû'nun eserleri hakkında yapılan inceleme ve araştırmalara bakıldığında çok sayıda İranlı ve batılı tarihçi ve coğrafyacının araştırmalarına konu olduğu dikkat çekse de söz konusu tarihçi ve eserlerinin Türk araştırmacıların ilgisini çekmediği görülmektedir. Bu araştırmada müellifin Farsça eserleri tek tek incelendikten sonra bu çalışma kaleme alınmıştır. Müellifin eserlerin Farsça olması ve Türkçe'ye çevrilen eserlerin az olması araştırmayı zorlaştırmıştır. Bu araştırmada dönemin olaylarına şahitlik eden ve bunu eserlerine yansıtan Hâfız-ı Ebrû'nun hayatı ve eserleri incelenerek müellifin eserlerini Farsça yazma sebebi, tarihçilik yönü, müellife göre tarihin önemi ve faydaları gibi hususlara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, Hâfız-ı Ebrû, Timurlu Devleti, Tarihçilik, Mecma'u't Tevârîhi's Sultânîyye.

Atıf Bilgisi

Gülmez, Abdurrahman. "Hâfız-ı Ebrû'nun Hayatı ve Tarihçilik Yönü". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2025), 37-57. DOI: 10.69576/ihya.1548781

Geliş Tarihi	12 Eylül 2024
Kabul Tarihi	1 Aralık 2024
Yayın Tarihi	15 Ocak 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Hafiz-i Abru's Life and Historiographical Direction

Abdurrahman GÜLMEZ | orcid.org/0000-0002-7155-7047 |
abdurrahman.gulmez@gumushane.edu.tr

Asst. Prof., Gümüşhane University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts,
Division of Islamic History, Gümüşhane, Türkiye

<https://ror.org/00r9t7n55>

Abstract

Shihab al-Din Abdullah b. Lutfullah b. Abd al-Rashid, known as Hafiz-i Abru (1361-1430), was an important historian and geographer who lived during the Timurid State period (1370-1507) and gained recognition through his life and works. As the official historian of the Timurid State, Hafiz-i Abru witnessed many wars, participated in diplomatic missions sent to various countries, and recorded the events he observed and experienced during his travels. In his works, Hafiz-i Abru addresses topics such as the definition of history, the responsibilities and duties of a historian, and the correct methods of recording historical events, thereby providing valuable lessons in historical methodology. His writings include detailed accounts of the history of pre-Islamic Iran, the history of the Prophets, the Umayyad Caliphate, the Abbasid Caliphate, the Ghaznavids, the Seljuks, the Mongols, the Ilkhanate, the reign of Öljaitü, the Muzaffarids, the Muluq-i Kart dynasty, and the Sarbadar rulers. His works, which describe the events of the Timur and Shahrukh periods, provide significant contributions to researchers studying this era. In his writings, the author endeavored to comprehensively explain the history and geography of medieval Iran. A review of the studies on Hafiz-i Abru's works reveals that he has been the subject of considerable research by Iranian and Western historians and geographers, while receiving comparatively little attention from Turkish researchers. This study was written after a thorough examination of the author's Persian works, conducted one by one. The fact that Hafiz-i Abru's works are primarily written in Persian and that only a few have been translated into Turkish made the research process challenging. In this research, the life and works of Hafiz-i Abru, who personally witnessed and recorded the significant events of his time, will be examined. The study will also explore the reasons behind his preference for writing in Persian, his historiographical approach, and his views on the significance and benefits of history.

Keywords

Islamic History, Hafiz-i Abru, Timurid Empire, Historiography, Majma' al-Tawarikh al-

Sultaniyya.

Citation

Gülmez, Abdurrahman. "Hafiz-i Abru's Life and Historiographical Direction". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/1 (January 2025), 37-57. DOI: 10.69576/ihya.1548781

Date of Submission	12 September 2024
Date of Acceptance	1 December 2024
Date of Publication	15 January 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Extended Abstract

There are very few historical sources about Hafiz-i Abru, and his name is mentioned in different ways in these sources. His real name is Shihab al-Din Abdullah b. Lutfullah b. Abd al-Rashid al-Hafi. He was born in Bihdadin village in the city of Zuzan, located in the province of Khorasan. The village of Haf, which is connected to Herat, is often mentioned as Herevi in many works. Hafiz-i Abru died in a place called Sarcham during the return of Emir Shahrukh's campaign to Azerbaijan and was buried next to the grave of Sheikh Abu'l-Faraj-i Zanjani. The exact date of Hafiz-i Abru's birth is uncertain, and there are different reports regarding his death. Khandamir gives his death date as 6 Shawwal 834 / June 17, 1431, while his contemporary Fasih Hafiz states it as 3 Shawwal 833 / June 25, 1430. Khanbaba Bayani also mentions that Hafiz-i Abru lived for seventy years. He spent his adolescence and youth in Hamadan. At the age of 17-18, he worked as a scribe for Amir Adil, the governor of the city of Sultaniye in Timur's state, and later entered Timur's palace. Additionally, it is noted that Hafiz-i Abru was a skilled chess player, a game Timur greatly enjoyed, which contributed to his closeness to the ruler. Hafiz-i Abru, who participated in Timur's Aleppo and Damascus campaigns, provides detailed information about these regions in his works. He wrote *Zubdat al-Tawarikh* for Shahrukh's son Giyath al-Din Baysunghur and compiled another history book for Ulugh Beg, another son of Shahrukh. Since Hafiz-i Abru participated in Timur's campaigns, he recorded the political events of the period accurately and recited poems in public assemblies. His proficiency in Persian, Arabic, Turkish, and Dari allowed him to communicate effectively in the places he visited. Hafiz-i Abru was a follower of Ahl al-Sunnah and adhered to the Shafi'i school of thought. He was known as a scholar who remained loyal to religion and Sharia. He mentions that he attended all the meetings and conversations in Timur's presence and wrote his history and geography books based on these experiences. In the section describing the events of the year 877 AH / 1286 in *Zayl Jami' al-Tawarikh-i Rashidi*, he states that he wrote his lost work *Maktubat* in Timur's presence. During a military campaign with Shahrukh, he wrote *Zayl Zafarnama-yi Shami* by order of the ruler. Since this work was written during the final months of Timur's life, it is important for understanding Timur's policies and actions. Hafiz-i Abru also served Shahrukh, who succeeded Timur, and became the official historian of the state during his reign. Towards the end of his life, he served Baysunghur, Shahrukh's son, as well. He wrote *Zubdat al-Tawarikh-i Baysunghuri* by order of Baysunghur, who was a patron of art and literature. He also wrote *Muqaddima-yi Shahnama-i Baysunghuri* upon a second request. During the reigns of Emir Timur and Shahrukh, Hafiz-i Abru served as a teacher, historiographer, and scribe. One of the administrative duties he was entrusted with included supervising construction works in the city of Bilkan. He also joined Mevlana Abdullah's envoy caravan, which was sent to Yildirim Bayezid by Timur's order, as a Turkish interpreter during the diplomatic mission to Anatolia. Hafiz-i Abru is considered the most prolific historian and geographer of the Timurid period. Historiography during the Timurid era was more developed than in the Ilkhanid period, although events and historical works from the Ilkhanid era remain crucial. This is because, during that time, the Mongols devastated the Islamic world, leading to the rise of many new states following the collapse of the Mongol Empire. In his works, Hafiz-i Abru provides extensive information on the political, social, economic, and geographical conditions of the Timurid state.

Later historians, including Giyath al-Din Handamir, Abd al-Razzaq al-Samarqandi, and Mir Khwand, benefited greatly from his writings. In his books, Hafiz-i Abru sometimes focused on history, sometimes on geography, and occasionally on the philosophy of history and its benefits. However, one of the most significant aspects of his works is his use of the Hijri calendar, which provided a clear sense of time in his records. The work *Tarikh-e Shahrukh Mirza* covers the events of Shahrukh's reign up to 819 AH. Later, Hafiz-i Abru expanded this work and incorporated it into *Zubdat al-Tawarikh*. His *Geography of Hafiz-i Abru* was written under the influence of an Arabic work. In 817 AH, Emir Shahrukh instructed Hafiz-i Abru to translate the Arabic geography book *Mesalik al-Mamalik wa Suwar al-Aqalim* into Persian. Using this translation as a model, he later wrote his own geography book, *Geography of Hafiz-i Abru*, which bears his name.

Giriş

Timurlu Devleti (1370-1507) tarihçisi Şihâbüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid, Hâfız-ı Ebrû adıyla tanınmaktadır. Hayatı ve eserleriyle (özellikle de Timurlu Devleti tarihi alanında) kendinden söz ettirmiş önemli bir İslam tarihçisidir. Eserlerinde İran'da kurulan devletlerin ve bölgenin coğrafi tarihini anlatan önemli bilgiler bulunmaktadır. Timurlular üzerine önemli çalışmalar yapan Beatrice Manz¹ da Hâfız-ı Ebrû'yu Timurlular döneminin önemli tarihçisi olarak saymaktadır. *Zübdetü't Tevârih*, *Coğrâfyâ-yı Hâfız-ı Ebrû* ve *Mecma'u't Tevârihi's Sultâniyye* gibi eserler bunlardan bazılarıdır. Müellif Timurlu Devleti'ne hizmet ettiğinden eserlerinde hem kendi dönemi olaylarını hem de önceki İslam devletleri tarihini yazdığından önemli bir İslam tarihçisidir. Araştırmada Hâfız-ı Ebrû'nun eserleri incelenerek hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ancak bu eserlerin incelenmesi aşamasında bir takım zorluklar çekilmiştir. Zira farklı nüshalardaki bilgileri bir araya getirmek, yazılan zeyilleri bir arada toplama zorluğu gibi sebeplerden dolayı nüshaların ayırt edilmesinde sıkıntı yaşanmıştır. Ayrıca günümüzde bölümler halinde neşredilen eserlerin incelenmesi de ayrı bir zorluk çıkarmıştır. Türkiye'de Hâfız-ı Ebrû ve eserleriyle ilgi çalışma yok denecek kadar azdır. Müellifle ilgili yapılmış olan makale, yüksek lisans ve doktora tezleri ise hem tarihçilik yönü hem de eserlerini detaylı olarak ele alınmadığından böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Müellifin eserlerini Farsça kaleme almasının nedeni doğduğu İran topraklarında halkın Farsça konuşması ve Timurlu Devleti'nin resmi dilinin Farsça olması ve devlette görevli olarak çalışmasıydı. Müellif eserlerini kaleme alırken önceki eserlerden de faydalanmıştır. Mesela *Mecma'u't Tevârihi's Tultâniyye* adlı eserini yazarken mukaddime kısmında kaynak olarak kullandığı eserleri zikretmektedir. Kısası Enbiya, Taberi tarihi, Siyer el-Enbiya, Mürûcû'z-zehab, Şâhnâme-i Firdevsî, Kādî Beyzâvî'nin Nizâmü't-tevârih, İbnü'l-

¹ Ortadoğu ve Asya üzerine araştırmalar yapmış, Amerika Tufts Üniversitesinde çalışmış emekli bir profesör'dür. Timurlular ve Rusya üzerinde çalışmaları olan bir ortaçağ tarihçisidir. İran'da 7 ay kalmış ve bu süre içinde İran tarihine alaka duymuş ve Timurlular üzerine çalışmalar yaparak kitaplar yazmıştır. Bknz. (<https://as.tufts.edu/history/people/faculty/beatrice-manz>)

Esîr'in el-Kâmil fi't-Târîh, Târîhe Yemenî, Cihângüşâye Cüveynî, Tabakât-ı Nâsırî, Vassaf Tarihi, Câmi'ü't-tevârîh-i Reşidî, Târîh-i Güzîde ve başka birkaç eserden daha istifade etmiştir.

1. Hâfız-ı Ebrû'nun Hayatı

Hâfız-ı Ebrû, asıl adı Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfî'dir. Hâfız-ı Ebrû ile ilgili tarihi kaynak çok az olup ismi de kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâneddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî Hândmîr, Tarih-i Hâbîbü's-siyer fî Ahbâri Efrâdî'l-Beşer adlı eserinde tam ismini Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah Hâfî olarak verirken² Avrupa kaynaklarında Nureddin Lütfullah b. Abdullah el-Herevî olarak geçmektedir. Abdürrezzâk es-Semerkindî (hicri 816-887) ise Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el-Hâfî olarak vermektedir.³ Hâfız-ı Ebrû ise ismini *Mecma'ut Tevârîh* adlı eserinde "Reşid b. Kütfullah b. Abdullah el-Bihdâdî olup Hâfız-ı Ebrû" diye belirtir.⁴ Müellif Herat'ta Hâf'a bağlı Bihdâdî'nin köyünde doğmuş ve uzun süre Herat'ta kaldığı için Herevî olarak da bilinir.⁵ Hâfız-ı Ebrû'nun ismi hem Seyyid Kemal Hacı Seyyid Cevadî'nin tashih ettiği dört ciltlik *Zübdetü't Tevârîh* adlı eserde⁶ hem de *Zeyl-i Zafernâme-i Nizameddin Şamî*'de, Abdullah b. Lütfullah Abdülreşid el-Bihdâdî el-Hâfî olarak vermektedir.⁷ *Mecma'ut Tevârîhi's Sulţâniyye*'yi düzenleyen Muhammed Moderrisî Zencânî ise Hâfız-ı Ebrû'nun ismini Nureddin Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el-Bihdâdî'nin (el-Hâfî) meşhur Hâfız-ı Ebrû olarak vermektedir.⁸

Hâfız-ı Ebrû'nun gençlik yılları Hemedan'da geçmiştir. Seyyid Ali Al Davud, Hâfız-ı Ebrû'ya "Hâfız" lakabının verilmesinin sebebini Kuran hâfızı ya da hadis hâfızı olmasını sebep göstermektedir. Çünkü Hâfız-ı Ebrû'nun yüz bin hadis ezberlediğini söyler. Ebrû (ابرو) kelimesi su gibi demek olup Kuran-ı Kerim'i ya da hadisleri su gibi güzel ve akıcı okuyup hıfz ettiğiinden Ebrû lakabı aldığını belirtir.⁹ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-tevârîh* adlı eserinde lakabını "sultan, emir ve ordu nezdinde Hâfız-ı Ebrû olarak ünlenmiş" olduğunu belirtir.¹⁰

² Hândmîr Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, *Tarih-i Hâbîbü's-siyer fî Ahbâri Efrâdî'l-Beşer*, çev. Muhammed Debirsiyakî (Tahran: Ketaphane-i Geyyam, 1380), 4.

³ Vasiliy Vladimiroviç Barthold, "Hâfız-ı Ebrû ve Asar-e O", *Mecelle-i Ferheng* 19 (1375), 33.

⁴ Gulzoda Makhmudjonova, *Resimli Tarih Geleneğinin Önemli Bir Örneği: Hâfız-ı Ebrû Külliyyat-ı Tarih* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 66.

⁵ *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, "Hâfız-ı Ebrû" (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/89-90.

⁶ Hâfız-ı Ebrû Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfî, *Zübdetü't Tevârîh*, çev. Seyyid Kemal Hacı Seyyid Cevadî (Tahran: İntişarat-e Vezaret ve Erşed-e İslamî, 1372), 1/13.

⁷ Felix Tauer, "Continuation Du Zafarnama De Nizamuddin Şâmî Par Hâfız-ı Abrû", *Mecelle-y-e ütalaat-e Şarkî*, (1934), 430.

⁸ Hâfız-ı Ebrû Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfî, *Mecma'ut Tevârîhi's Sulţâniyye*, çev. Muhammed Moderrisî Zencânî (Tahran: İntişarat-e İttılaat, 1364), 3.

⁹ Seyyid Ali Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", *Dairetü'l-Maarif Bozurge İslamî* (Tahran: Merkez-e Dairetü'l-Maarif Bozurge İslamî, 1398), 5/1147.

¹⁰ Makhmudjonova, *Resimli Tarih Geleneğinin Önemli Bir Örneği: Hâfız-ı Ebrû Külliyyat-ı Tarih*, 66.

Hâfız-ı Ebrû İran'ın Horasan eyaletinin Zuzan şehrinin Bihdâdîn¹¹ köyünde doğmuştur. Bugün hala bu isimle anılmaktadır.¹² Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserinde ve Mirza Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'nin ise *Cihângüşâ-yı Nâdirî* (1160/1747) adlı eserinde bu köyün ismine işaret etmektedir. Herat'a bağlı olan Hâf köyü birçok eserde Herevî olarak geçmektedir.¹³

Hâfız-ı Ebrû, rüş ve gençlik dönemlerini Hemedan da geçirmiştir. İlim camiasında olması Timur'un da ilme ve ilim adamlarına önem vermesinden dolayı Timur'a yakınlaşmış ve onun hizmetine girmiştir. Emir Timur ilmi gelişmelere de önem vermiştir. Öyle ki Suriye ve Anadolu'ya yaptığı seferlerde buralarda bulunan ilim adamlarını da kendisiyle Horasana götürmüştür.¹⁴ Hâfız-ı Ebrû 17-18 yaşlarında Sultaniye şehrinin valisi Emir Adil'in yanında kâtiplik yapmış ve daha sonra Timur'un sarayına girmiştir.¹⁵ Timur'a yakın olan Hâfız-ı Ebrû eserlerinin birkaç yerinde “*Timur'un ağzından duydum*” diyerek naklettiği bilgilerin güvenilirliğini teyit etmektedir. Bununla birlikte Hâfız-ı Ebrû'nun iyi bir satranç ustası olması ve Timur'un da bu oyunu çok sevmesi de Timur'a yakınlaşmasında önemli bir sebep olmuştur. Abdürrezzâk es-Semerkindî, Timur'dan bahsederken satrançta çok kişinin ona rakip olmadığını belirtir.¹⁶ Dönemin sevilen önemli bir âlimi olduğundan ilim meclislerinde dostu çoktu. Bunlardan bazıları, Şerâfeddîn Ali Yezdî, Şâh Ni'metullâh-ı Velî, Nizâmeddîn Şâmî, Faslü'l-Hitâb'ın yazarı Hoca Muhammed Pars, Hoca Bahâeddin Nakşibend, Emirşahi Sebzârî, Emir Kâsım Envar ve Zümrey-e Yaren ile meşhur olan Arif bulunuyordu.¹⁷

Timur'un Halep ve Şam seferlerine katılmış ve eserlerinde bu bölgeler hakkında bilgiler vermiştir. Timur'dan sonra oğlu Şahrüh'a hizmet etmiş ve bazı eserlerini onun adına ve onun isteğiyle yazmıştır. *Zübdetü't Tevârih* adlı eserini sanatı ve sanatçıyı seven Şahrüh'un oğlu Gıyâseddin Baysungur için yazmıştır. Hâfız-ı Ebrû, Timur'un seferlerine katıldığından dönemin siyasi olaylarını doğru bir şekilde yazmış ve gittiği yerlerdeki halkın dili olan Farsça, Arapça, Türkçe ve Darice'yi bildiğinden (Moğolcada bilmektedir) halk meclislerinde güzel şiirler okumuştur. Bu seferler Hâfız-ı Ebrû'yu ruhi ve nefsi olarak kemale erdirmiş bu

¹¹ Nisbesinden Hâf'a bağlı Bihdâdîn köyünden olduğu anlaşılmaktadır. Herat'ta doğduğu ve uzun süre burada kaldığı için Herevî olarak da tanınır. Bknz (Müellif DİA, “Hâfız-ı Ebrû” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1997), 15/89-90.

¹² Zehra Keşaverz Kasımî, “Zendeğî ve Reveş Tarih Nigarî-e Şihabüddîn Hâfız-ı Ebrû”, *Name Tarih-e Pejuheş* 17 (1388), 120; Makhmudjonova, *Resimli Tarih Geleneğinin Önemli Bir Örneği: Hâfız-ı Ebrû, Külliyyat-ı Tarih*, 66; Barthold, “Hâfız-ı Ebrû ve Asar-e O”, 37.

¹³ Makhmudjonova, *Resimli Tarih Geleneğinin Önemli Bir Örneği: Hâfız-ı Ebrû, Külliyyat-ı Tarih*, 66.

¹⁴ Keşaverz Kasımî, “Zendeğî ve Reveş Tarih Nigarî-e Şihabüddîn Hâfız-ı Ebrû”, 5/1147.

¹⁵ Makhmudjonova, *Resimli Tarih Geleneğinin Önemli Bir Örneği: Hâfız-ı Ebrû Külliyyat-ı Tarih*, 65.

¹⁶ Felix Tauer, “Timurlular Devrinde Tarihçilik”, çev. Ahmet Ateş, *Belleten Dergisi* XXIX/113 (1965), 49-69; Barthold, “Hâfız-ı Ebrû ve Asar-e O”, 38; Keşaverz Kasımî, “Zendeğî ve Reveş Tarih Nigarî-e Şihabüddîn Hâfız-ı Ebrû”, 121.

¹⁷ Hâfız-ı Ebrû Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfî, *Zeyle Câmi'ü't-tevârih Reşidî* (Tahran: İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, 1349), 9; Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfî, *Zübdetü't Tevârih*, 3-4; Al Davud, “Hâfız-ı Ebrû”, 5/1147.

sayede coğrafya ve tarih yazıcılığı alanında önemli eserler vermiştir. Hâfız-ı Ebrû ehl-i sünnetten olup diğer Müslüman âlimler gibi dine ve şeriata bağlı bir âlimdi.¹⁸ Şâfiî mezhebine mensuptu.¹⁹

Müellif eserlerinde Timur'un olduğu tüm toplantılara katıldığı sohbet ortamlarında bulunduğunu ve bu sayede tarih ve coğrafya kitaplarını yazdığını belirtir. *Zeyl-e Câmi'u't-Tevârîh-i Reşîdî*'de 788/1410 yılı olaylarını anlatan kısımda, Mektûbât adlı eserini Timur'la bulunduğu bir ortamda kalem aldığını söyler. Ama bu eseri günümüze gelmemiştir. Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-e Zafernâme-y-e Şâmi*'nin mukaddimesinde bu eseri Şâhruh ile çıktığı bir askeri seferde onun emriyle yazdığını belirtir. Bu eser Timur'un ömrünün son aylarına doğru yazıldığından Timur'un izlediği siyaset ve yaptığı işleri bilme açısından önemlidir. Hâfız-ı Ebrû, Timur'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şâhruh'a da hizmet etmiş ve Şâhruh döneminde devletin resmi tarihçilik görevini yapmıştır. Müellif bu sayede çok sayıda eser telif etmiştir. Ömrünün sonlarına doğru ise Şâhruh'un oğlu Baysungur'a da hizmet etmiştir. Sanatı ve sanatçıyı seven emir Baysungur'un emriyle de *Zübdetü't Tevârîh-i Bâysungurî*'yi yazmıştır. Aldığı ikinci bir emirle de *Mukaddime-ye Şahnâme-i Baysungurî*'yi telif etmiştir. Hâfız-ı Ebrû, Emir Timur ve Şâhruh dönemlerinde öğretmenlik, tarih yazıcılığı ve kâtiplik gibi memuriyet görevlerinde bulunmuştur. Bu görevlerin dışında Bilkân şehrinin yapı işleri de (ev) kendisine verilmiştir. Timur'un, Yıldırım Bayezid'a gönderdiği Mevlana Abdullah'ın elçi kafilesine Hâfız-ı Ebrû'da Türkçe tercümanlık yapmak için katılmıştır. Arapçası, Türkçeden daha iyi olup eserleri anlaşılır, akıcı ve sade bir dile sahiptir.²⁰

Müellif, Emir Şâhruh'un Azerbaycan seferi dönüşünde Zencân'dan 80 km uzaklıkta olan Serçem denilen bölgede hayatını kaybetmiş ve Zencân'da Şeyh Ebû'l-Ferec-i Zencânî'nin mezarının yanına defnedilmiştir.²¹ Hâfız-ı Ebrû'nun doğum tarihi tam belli olmadığı gibi ölüm tarihi hakkında da farklı rivayetler vardır. Hâfız-ı Ebrû'nun ölüm tarihini Barthold ve Hândmîr 6 Şevval 834/ 17 Haziran 1431, Hândmîr'in çağdaşı Fesih Hâfi ise 3 Şevval 833/ 25 Haziran 1430 olarak vermektedir.²² Hânâbâ Beyânî de müellifin yetmiş yıl yaşadığını belirtir.²³ Ölüm tarihi hakkında ki bir başka rivayet ise *Zeyl-e Câmi'u't-Tevârîh-i Reşîdî* adlı eserde Fesih Hâfi'nin eserinden nakledilen onunda Hacı Hüseyin Ağa Nahcivânî'den naklederek "Mecma'u't Tevârîh-i Sultânîyye'yi toplayan, Mevlana Şihabüddîn Abdullah el-Hâfi, meşhur adıyla bilinen Hâfız-ı Ebrû büyük Mevlananın vefatı. Büyük hazreti sultan (Şahruh Mirza) Azerbaycan'dan dönerken (Hâfız-ı Ebrû) 3 Şevval 833/ 4 Temmuz 1430 yılında Serçem mevkisin de vefat etmiş.

¹⁸ Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Zübdetü't Tevârîh*, 5; Keşaverz Kasımî, "Zendeği ve Reveş Tarih Nigarî-e Şihabüddîn Hâfız-ı Ebrû", 120-123; Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Zeyl-e Câmi'u't-tevârîh Reşîdî*, 12.

¹⁹ Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Zübdetü't Tevârîh*, 2.

²⁰ Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

²¹ İslam Ansiklopedisi, "Hâfız-ı Ebrû", 15/89-90; Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

²² Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

²³ Şefarodî Masume Rızazade, "Moverrih ve Coğrafya Nevis-e İrani Sedde 8 ve 9", *Danışname Cihan-e İslam* (Tahran: Merkez-e Danışname Cihan-e İslam, 1393), 12/1398.

Zencân'da Şeyh Rabbani Ebulferec el-Zencânî'nin yanına defnedilmiştir” diye belirtir.²⁴ Mecma'ü't Tevârih's Sultâniyye'de ise ölüm tarihi şöyle geçmektedir;

وفات حافظ ابرو به شهر زنجان بود بسال هشتصد و سی و چهار از هجرت

Sekiz yüz otuz dört yılında etti hicret Hâfız-ı Ebrû Zencân şehrinde etti vefat.²⁵

2.Hâfız-ı Ebrû'nun Eserleri

Hâfız-ı Ebrû, Timurlu Devleti döneminde en fazla eser bırakan tarihçi ve coğrafyacıdır. Timurlular dönemindeki tarih yazıcılığı İlhanlılar dönemine göre daha çok gelişmiştir. Ama İlhanlılar dönemindeki tarih yazıcılığı yaşanan olaylardan dolayı önemi daha fazladır. Zira o dönemde Moğollar İslam dünyasını her alanda tahrip etmiş ve Moğol Devleti'nin yıkılmasıyla da birçok devlet kurulmuştur. Bunlardan biri de Müslüman Timurlu Devleti'dir. Dönemin tarihçisi Hâfız-ı Ebrû eserlerinde Timurlu Devleti'nin siyasi, sosyal, ekonomik ve coğrafyası hakkında geniş malumatlar vermektedir. Daha sonra gelen Gıyâseddin Hândmîr, Abdürrezzâk es-Semerkandî ve Mirhand gibi tarih yazıcıları eserlerini yazarken Hâfız-ı Ebrû'nun eserlerinden faydalanmışlardır. Müellif eserlerinde tarihi, coğrafyayı, felsefe tarihinin önemini ve faydalarını ele almıştır. Eserlerinde zaman mefhumu olan hicri takvimi kullanması eserlerin daha da önemli hale getirmiştir.²⁶ Hâfız-ı Ebrû'nun eserleri şunlardır.

2.1.Zeyl-i Zafernâme-i Nizâmeddin Şamî

Nizâmeddin Şamî *Zafernâme* adlı eserini tamamlayamadan 814/1411 yılında vefat ettiğinden eser yarım kalmıştır. Şâhrûh'un isteği üzerine Hâfız-ı Ebrû yarım kalan bu esere 814/1411 yılında bir zeyil yazmıştır. Eser 806 yılı olaylarından Emir Timur'un ölümüne kadar (1405) geçen olayları ihtiva etmektedir. Eser sırasıyla şu başlıklardan oluşmaktadır; 1. Avdan Dönüş ve Karabağ'a Göç, 2. Emirzâde Ömer (Bahadır) ve Memleket Atamaları, 3. Mevlana Şemseddin Münşî, 4. İskender Şeyhi'nin İsyanı ve Direnişi, 5. Firuz Kuh Kalesinin Fethi, 6. Hazreti Sahipkırının dikkatini Çeken Çelâv ve Rüstemdâr, 7.Hazreti Sahipkırının Başkent Semerkant'a Müracaatı, 8.Semerkant'ta Yapılan Mübarek Toy ve Tören, 9.Hazreti Sahipkırının Eksolat'ta Kışlaması, 10. Hatay Tarafına Yönelmesi.²⁷ Hâfız-ı Ebrû, eserde geçen her konuya uygun olarak şiirler ekleyip güçlendirmiş ve eserin akıcı olmasını sağlamıştır. Eser ilk olarak 1934 yılında Felix Tauer²⁸ tarafından Prag'ta Doğu Araştırmaları Dergisinin 6. sayısında yayımlanmıştır. Yayımlanan eserin ilk sayfası Çekçe dilinde olup diğeri kısmı Farsça'dır. Daha sonra 1949 yılında Behmen Kerimî tarafından mukaddime yazılıp, tashihi de yapılarak Tahran'da basılmıştır.

²⁴ Şihabüddin Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Zeyle Câmi'u't-tevârih Reşîdî*, 12.

²⁵ Şihabüddin Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Zübdetü't Tevârih*, 5.

²⁶ Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

²⁷ Tauer, "Continuation Du Zafarnama De Nizamuddin Şâmî Par Hâfız-ı Abrû", 429-461.

²⁸ Felix Tauer, *Zafernâme*'nin İstanbul, Paris ve Londra kütüphanelerindeki nüshalarıyla Hâfız-ı Ebrû'nun Şâmî'nin kitabından faydalanarak hazırladığı *Zübdetü't Tevârih-i Baysungurî* adlı eserini karşılaştırmalı tenkitli neşrinin yapmıştır. Bknz. Gülay Öğün Bezer, "Nizâmeddin Şâmî", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2010), 38: 330.

2.2.Zeyl-i Câmîu't Tevârîh-i Reşîdî

Bu eser Hâfiz-ı Ebrû'nun telif ettiği ilk eser olabilir. Hâfiz-ı Ebrû bu eseri Şâhruh'un emriyle Reşîdüddin Fazlullah'tan sonra yazmıştır. Eser 76 başlıktan oluşmakta olup besmele ve hamd ile başlamaktadır. Eser Olcayto ve Ebû Saîd'den başlayıp Timur'un ilk yılları ve Irak-ı Acem'i hâkimiyetine almasına kadar ki (795/1393) olayları ihtiva eder. Yani 706-795/1307-1393 yıllarını anlatmaktadır. Eserin sonunda ise Türkçe ve Moğolca kelimelerin anlamını veren sözlük mahiyetinde bir kısım bulunur. Daha sonra bazı mülahazalar başlığı altında Hâfiz-ı Ebrû'nun eserleri hakkında açıklamalar verilmiştir. Eserin sonunda ise farklı ülkelerdeki kütüphanelerde bulunan bazı el yazmalarının sayfaları eklenmiştir. En sonunda ise eserde bulunan şahıs ve yer isimlerini içeren dizin eklidir. Eserin birçok yerinde konuyla alakalı şiirler verilmiştir.²⁹ Hâfiz-ı Ebrû bu eseri Nizameddin Şamî'nin *Zafernâme*'sinin zeyli yani devamı olarak yazmıştır. Hâfiz-ı Ebrû bu zeyli yazarken Ebû'l-Kâsım Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî b. Muhammed el-Kâşânî'nin *Olcayto Tarihi* adlı eserinden ve Hamidullah el-Müstevfî el-Kazvî'nin *Zafernâme*'sinden istifade etmiştir. *Zeyl-i Câmîu't Tevârîh-i Reşîdî* adlı eser 1936 yılında Hânâbâ Beyânî tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiş 1938 yılında da yine Hânâbâ Beyânî eseri düzenleyip bir mukaddime ekledikten sonra Tahran Üniversitesi Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

2.3.Tarih'ul-Muzaffer

Müellifin bu eseri Fars, Kirman, İsfahan ve Yezd'e hâkim olan Muzafferîler³⁰ hânedanı hakkında bilgi vermektedir. Eserin bazı başlıkları şerhsizdir. Eserde Muzafferîler'in soyu, Muhammed Muzafferî'nin Olcayto'nun ordusuna katılması, İzzeddin Yezdî ve Mir Muhammed Muzafferî'nin çatışması anlatılır. Eser Hâfiz-ı Ebrû'nun diğer el yazması eserlerinin fihristinde geçmektedir. Ama şimdiye kadar basılmamıştır. Bu risalenin birkaç yerde nüshası mevcuttur. Milli Melik Kütüphanesinde 4/164 numarada kayıtlıdır. Bunun dışında Paris Milli Kütüphanesinde ve Abbas İkbâl Kütüphanesinde birer nüshası bulunmaktadır.³¹

2.4.Tarih-e Mülûk-u Kert (ya Tarih-e Selatin-e Kert)

Hâfiz-ı Ebrû bu eseri Şâhruh'un emriyle yazmıştır. Eserin yazımında daha çok yazılmış kitaplardan istifade etmiştir. Yazdığı diğer eserlerindeki olayları ya güvendiği ve itimat ettiği kişilerden duyduğunu nakletmiş ya da bizzat kendisi şahit olmuştur. Hâfiz-ı Ebrû bu eserin mukaddimesinde kendisinin ve babasının ismi üzerine araştırmacıların yaptığı tartışmaya açıklık getirerek burada ismini tam olarak yazmıştır. 54 başlıktan oluşan eserde, Mülûk-u Kert'in Nesebi, Melik Şemseddin dönemi, Melik Seyfeddin Gürcistanî'in Katledilmesi ve Nedenleri,

²⁹ Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Zeyle Câmî'u't-tevârîh Reşîdî*, 1-321.

³⁰ 14.yy'da Moğolların hizmetine girmiş Arap bir aile olan Giyâseddin Hacı'nın soyundan gelenlerin tarihi anlatılır. Bu aile zamanla İsfahan, Şiraz ve Yezd şehirlerinde güçlenerek Muzafferîler adında yarı bağımsız bir devlet kurmuşlardır. 1393 yılında Timur Muzafferîler'in hâkimiyetine son vermiştir. Bknz. Rıza Kurtuluş, "Muzafferîler" *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV, 2020). 31/417-418.

³¹ Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Zeyle Câmî'u't-tevârîh Reşîdî*, 19.

Melik Şemseddin'in Bekr Kalesine gitmesi, Melik Nâsıreddin Ali'nin Fahreddin Kert'in Eliyle Öldürülmesi, Hülagu Han'ın Ölümü ve Abaka Han'ın Hanlık Tahtına Oturması ve Melik Şemseddin'in Durumu ve Melikzade Pir Muhammed bin Melik Gıyâseddin'in Katli gibi konular ele alınmıştır.³² Müellif bu eseri telif ederken birçok araştırmacının eserinden yararlanmıştı. Hâfız-ı Ebrû çağdaşı olan tarih yazıcısı Kâsım Ganî'den birçok defa yararlanmıştı. *Tarih-e Mülûk-u Kert*'in bazı sayfaları Hâfız-ı Ebrû'nun diğer eserleri arasına karışmıştır. *Tarih-e Mülûk-u Kert*'in nüshaları Milli Melik Kütüphanesinde iki tane olup biri 4/163 numarayla diğeri de 4/164 numarayla kayıtlıdır. Diğeri ise Kütüphaneyi Merkeze Danişgah'ta olup 4/633 numarayla mikrofilme kayıtlıdır. Hâfız-ı Ebrû'nun bu eserinin tashihini Tahran Üniversitesi hocalarından Mirhâşim Muhaddis yapmış olup 2010 yılında Tahran'da basılmıştır. 249 sayfadan oluşan eserin mukaddimesini de Felix Tauer yazmıştır.³³

2.5. Emir Timur Gorganî Dönemindeki Havadisler Hakkındaki Beş Tarihi Risale

Hâfız-ı Ebrû'nun bu beş risalesinin birincisi, Tugay Timur b. Sevadî b. Kavun b. Baba Kavun'un Sultanlığı'dır. Bu risale Sultan Saîd Ebû Saîd'den sonra ülkedeki hercümerc esnasında Horasan'da tahta çıkan Tugay Timur'un ilk dönemlerindeki olaylar ve yaptığı işlerden bahseder. Risalenin iki yerinde şiir yer alır. Bu şiirlerden biri Hoca Yahya'nın olup Tugay Timur Han'a verdiği cevaptır. İkinci risale Emir Veli b. Şeyh Ali Hindu risalesidir. Bu eser Mâzenderân'daki Serbdâran güruhunun 750-760/1349-1359 yıllarındaki faaliyetlerini içerir. Emir Veli'nin bu yıllardaki asıl meselesi egemenliği tamamen eline almak olmuştur. Sebzvâr Devleti idarecisi Emîr Ali Muhiddin'in Emir Veli'ye yardımını, Emir Veli'nin kızını Sultan Hüseyin ile evlendirmesi konularını ihtiva eder. Üçüncü risale Serbdâriye Ümerası Tarihi ve Akıbetleri'dir, Bu eserde Serbdâran hükümetinin ilk dönemleri (735/1335) ile Şeyh Hüseyin Cori, Şeyh Halife ve Merşdân Serbedâran'ın faaliyetleri anlatılır. Bu eser içerik bakımından Serbedâran tarihi için birinci el kaynaktır. Bütün araştırmacılar bu silsilenin ahvaliyle uğraşmışlardır ve bu eserden istifade etmeye çalışmışlardır. Müellif eserinde bu güruh ya da hükümetin içişleri, adaları ve töreleri hakkında bilgi vermektedir. Müellif bu eseri yazarken diğer kaynakları görmemiştir. Dördüncü risale Emîr Argunşah (Ergunşah) Tarihi ve Onun Akıbeti'dir. Risale 641/1243 yılında İran'ın büyük bir kısmından Diyarbakır'a kadar olan geniş bir bölgeyi 30 yıl boyunca egemenliğine alarak burada bir hükümet kurarak huzuru sağlayan Emîr Argunşah'tan bahsetmektedir. Beşinci risale Mülûk-u Kert'in son dönem Tarihi hakkındadır. Eser son dönem Mülûk-u Kert Hânedanı'nı ve Melik Pir Ali'nin Nişabur'a yaptığı askeri seferini (770/1369) ve Ali Muhiddin'in faaliyetlerini anlatılır. Hâfız-ı Ebrû bu beş risaleyi yazarken gördüklerini, duyduklarını ve müşahede ettiklerini yazmıştır. Hâfız-ı Ebrû'nun özenle yazdığı bu eser dönemiyle ilgili İran tarihinin önemli kaynaklarından sayılmaktadır. İran uzmanı olan Çekli Felix Tauer bu beş risaleyi 1958 yılında Prag'da *Hâfız-ı Ebrû'nun Tarihi Risaleleri* adı altında neşretmiştir.³⁴

³² Hâfız-ı Ebrû Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Tarih-e Selatin-e Kert* (Tahran: İntişarat-e Miras Mektup, 1389), 1-249.

³³ Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

³⁴ Hâfız-ı Ebrû Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Peñç Risaley-e Tarih-i*, çev. Felix Tauer

2.6.Serbdâran Ümerası Tarihi ve Akıbetleri

Bu eserin özeti beş risalede yer alan *Serbdâran Ümerası Tarihi ve Akıbetleri* başlığı altında anlatılan eserin geniş halidir. Ama eserin tam geniş metni henüz tashih edilmemiş ve basılmamıştır. Hâfız-ı Ebrû *Zübdetü't Tevârih*'i telif ederken bu eserden yararlanmış ve nakiller yapmıştır.³⁵

2.7.Tarih-e Şâhruh Mirza

Bu eserin nüshası Şâhruh döneminden 819/1417 yılına kadar olan olayları içermektedir. Hâfız-ı Ebrû daha sonra bu esere ilaveler yaparak bu eseri de *Zübdetü't Tevârih*'e eklemiştir.³⁶

2.8.Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû

Hâfız-ı Ebrû bu eseri Arapça bir eserden esinlenerek yazmıştır. 817/1415 yılında Emir Şahruh, eline geçen *Mesâlikü'l-memâlik ve Suverü'l-e-kâlîm* adlı Arapça coğrafya kitabını Hâfız-ı Ebrû'ya Farsça'ya tercüme ettirmiştir. Daha sonra bunu örnek alarak kendi adını alacağı *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû* adlı kitabını oluşturmuştur. 817/1415 yılında yazmaya başladığı eserin birinci bölümünü 820/1418 yılında ikinci bölümünü 821/1419 yılında üçüncü bölümünü 823/1421 yılında tamamlamıştır. Hâfız-ı Ebrû, Şâhruh'un talimatıyla, *Taberî tarihi, Câmi'u't-tevârih Reşîdüddin Fazlullah ve Zafernâme-i Şâmî'nin* tercümeleriyle uğraşması ve bu eserlerin bazılarına zeyiller yazmakla meşgul olması sebebiyle *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*'nun yazımında bir müddet gecikme olmuştur. Eserde tarihi olayların yer almasından dolayı esere *Tarih-e Hâfız-ı Ebrû*'da denmektedir. Hâfız-ı Ebrû bu eseri telif ederken birçok kaynaktan yararlanmış ama bunların çoğu günümüze ulaşamamıştır. En çok yararlandığı ve günümüze ulaşan asıl kaynağı *Mesâlik ve'l Memâlik-e İstahrî* adlı eserdir.³⁷ Hâfız-ı Ebrû'nun bu eseri 19.yy'ın ortalarına kadar bilinmiyordu. Ta ki Herat hâkimi Yar Muhammed'in 1842 yılında Afganistan-İngiltere arasındaki savaşta İngiltere'nin Doğu Hindistan kumpanyasının sorumlu Subayı Henry Rawlinson'a bu eseri hediye edene kadar. Eser Britanya müzesindedir (OR.1577). Rawlinson veya başkası tarafından tahrip edilen eserde yazarın adı yoktur. Telif edilen eserin yazarı meçhul olarak geçmektedir. Ama William Ouseley bu eseri inceledikten sonra eserin Hâfız-ı Ebrû'ya ait olduğunu belirtmiştir.³⁸

Eser iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cildi 1996 yılında Sadık Seccâdî üç cilt halinde basmıştır. İkinci cildi 1982 yılında Tarih-e Hâfız-ı Ebrû adında Almanya Wiesbaden'de Edward Alexander Crowley tarafından basılmıştır. Eser daha sonra 1991 yılında Tahran'da Gulamrıza Verheram tarafından *Coğrafya-yı Tarih-i Horasan Der Tarih-e Hâfız-ı Ebrû* adında yeniden

(Prag: İntişarat-e Ferhengistan-e Ulum-e Çekoslavakya, 1958), 5-72; Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

³⁵ Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

³⁶ Masume Rızazade Şifarodî, "Moverrih ve Coğrafya Nevis-e İrani Sedde 8 ve 9", 12/398; Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

³⁷ Hâfız-ı Ebrû Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, çev. M. Sadık Seccâdî (Tahran: İntişarat-e Miras-e Mektup, 1375), 53-93.

³⁸ Barthold, "Hâfız-ı Ebrû ve Asar-e O", 38-40.

basılmıştır. İkinci cildin Herat kısmı 1349 yılında Tahran'da Gulâm Rızâ Mâyil-i Herevî tarafından Kısmet-e Rob'e Horasan: Herat, Coğrafyay-ı Hâfız-ı Ebrû adıyla basılmıştır.³⁹

Eserin birinci cildi coğrafya ve tarih için yazılan mukaddime ile başladıktan sonra evren ve coğrafya hakkında bilgiler verilmekte, yedi iklim, denizler, göller, nehirler, dağlar, Arap denizi, yeryüzünün diğer bölgeleri kuzey Afrika ve Endülüs, Kirman ve Fars bölgeleri, şehirler ve mesafelerden bahsedilmektedir. Kuzey Afrika ve Endülüs'teki şehirlerarası mesafeler, Akdeniz, Mısır şehirleri, Şam, Ermenistan, Ferhengistan, adalar bölgesi (Mezopotamya), Irak, Hûzistan, Luristan, Fars ve Kirman'dan bahseder. Bazen de bunların tarihi hakkında şerh düşer. İkinci ciltte Horasan'ın tarihi ve coğrafyasını, Herat, Kuhistân, Nîşâbur, Merv, Belh, Beyhak, Tus, Meşhed ve Nesâ şehirleri hakkında bilgi verdiği gibi bazılarını da şerh düşmüştür. Bu eser Irak-ı acemin siyasi ve tarihi coğrafyası ile burada hüküm sürmüş hükümdarlardan bahseder. Özellikle Horasandaki 823/1420 yılı olaylarını ihtiva eder. Hatta bazen esere Mâverâünnehir tarihi de denilmektedir. Eser İslam coğrafyası kitabıdır. İngiltere British müzesinde 9316 numarada kayıtlı olan eserde Akdeniz ve Basra körfezi haritalarını ihtiva etmektedir.⁴⁰ Bu eserin adından da anlaşılacağı üzere Hâfız-ı Ebrû aynı zaman da bir coğrafyacısıdır ama coğrafya yazıcılığı tarih yazıcılığının gölgesinde kaldığından bu yönüyle pek bilinmemektedir.

2.9. Mecma'ı't Tevârîhi's Sultâniyye

Hâfız-ı Ebrû'nun bu eseri ayrıntılı ve umumi bir tarih kitabıdır. Eserde yaratılıştan 830/1427 yılına kadar olan olaylar anlatılır. Şâhruh'un oğlu Mirza Baysungur 826/1423 yılında Hâfız-ı Ebrû'dan *Zübdetü't Tevârîh-i Baysungurî*'nin yazılmasını isteyince müellifte esere Baysungur Mirza'nın adıyla başlamıştır. Eser dört bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam öncesi İran'da hüküm süren hânedanlar ve Peygamberler Tarihi, ikinci bölümde Hz. Peygamberin hayatı, Emevi Devleti ve Abbasi Devletinin yıkılışı, üçüncü bölümde İslam sonrası İran'da kurulmuş devletler silsilesi ve İlhanlı Hükümdarı Ebû Saîd'in ölümüne (736/1335) kadar olan dönem anlatılır. Dördüncü bölüm ise *Zübdetü't Tevârîh-i Baysungurî* olup iki kısımdan oluşmaktadır. Bunun birinci kısmında Timur döneminin 736-807/1335-1404 yılları, ikinci kısımda da Şâhruh döneminin 807-830/1404-1427 olayları anlatılır.

Eserin dördüncü bölümünü Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî 1380/2001 yılında *Zübdetü't Tevârîh* adıyla dört cilt halinde yayınlamıştır. Hâfız-ı Ebrû'nun eserinin yaşadığı döneme ait olayları kronolojik olarak vermesi eseri daha önemli kılmaktadır.⁴¹ *Abdürrezzâk b. Celâlidîn İshâk es-Semerkandî eserdeki olaylar incelendiğinde eserin eksik olduğunu belirtir.*⁴² Hâfız-ı Ebrû, eserin mukaddimesinde Kısası Enbiya, Târîh-e Taberî, Siyeri Enbiyâ, Mürûcü'z-zeheb (Mes'ûdî), Şâhnâme-y-e Firdevsî, Târîh-i Yemînî (Utbî), el-Kâmil İbnü'l-Esîr, Tabaqât-ı Nâsirî (Cûcânî), Cihângüşây-e Cüveynî, Nizâmü't-tevârîh (Kâdî

³⁹ Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

⁴⁰ Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfî, *Coğrafyay-ı Hâfız-ı Ebrû*, 1/1-404.

⁴¹ Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfî, *Zübdetü't Tevârîh*, 1-2537.

⁴² Masume Rızazade, "Moverrih ve Coğrafya Nevis-e İrani Sedde 8 ve 9", 12/7.

Beyzâvî), Târîh-i Vaşşâf, Câmi'ü't-tevârîh-i Reşîdüddin, Târîh-i Güzîde (Hamdullah el-Müstevfî)⁴³ Mirza Şerefeddin Kazvînî'nin el-Mu'cem fi âşâri Mülûki'l-'Acem ve Zahrüddîn-i Nisâbü'rî'nin Selcûknâme'si gibi kaynaklardan faydalanmıştır.⁴⁴ Mirza Baysungur, *Zübdetü't Tevârîh Baysungurî*'nin yazımını istemesinden hemen sonra bu defa da *Şahnâme-i Baysungurî*'ye mukaddime yazmasını istemiştir. Bu mukaddime kısmını Hânâbâ Beyânî *Şahnâme-i Baysungurî ve Hâfız-ı Ebrû* adında 25 sayfalık bir çalışma olup mukaddimesinin birkaç yerinde şiirler vardır. Beyânî, Kütüphaney-i Saltanatî'deki nüsha üzerinde çalışma yapmıştır. Çalışmada nüshanın özellikleri ve içeriği hakkında bilgi verdikten sonra nüshanın orijinal halini makalenin sonuna eklemiştir.⁴⁵

Dört bölümden oluşan Mecma'ü't Tevârîhî's Sulţâniyye'nin dördüncü bölümünde İsmâîlîler'le ilgili kısım 1364 yılında Müderris-i Zencânî tarafından "Mecma'ü't Tevârîhî's Sulţâniyye; Kısmet-i Hulefâ-i 'Aleviyye Mağrib ve Mısır ve Nizâriyân ve Refikân" adıyla Tahran'da neşredilmiştir. Eserin içerik kısmı şu şekildedir; 1. Besmele ve hamd 2. Müderris-i Zencânî'nin Mukaddimesi, 3. Hâfız-ı Ebrû'nun Sergüzeşti, 4.Ebul Kasım Abdullah Kaşânî ve Hoca Reşididdin Fazlullah'ın hayatı, Vasiyetnâmesi ve Katli, 5. Fâtîmî halifesi Ebü'l-Kâsım el-Kâim-Biemrillâh Muhammed'in hayatı (934-946/1528-1540) ve son Fâtîmî halifesi el-Azîd lidinilluh'a (555-566/1160-1171) kadar tahta çıkan halifeler, 6. İsmâîlîler'in ortaya çıkışı, 7. Hasan Sabbah ve faaliyetleri, 8. Hasan Sabbah'tan sonra Fedai hareketin başına geçen haleflerden Kiyâ Bozurg Ümid Dâî (ö.1138), 9. Muhammed b. Bozurg Ümid, 10. Hasan Muhammed b. Bozurg Ümid, 11. Nureddin Muhammed b. Hasan b. Kiyâ Muhammed, 12. Celaleddin Hasan b. Muhammed, 13. Alaeddîn Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed, 14. Rükneddin Hürşah'ın (ö.1256) dönemleri anlatılmaktadır.⁴⁶

3.Hâfız-ı Ebrû'nun Tarihçiliği

Abbasi Devleti'nin sonuna kadar İslâmî, tarihî ve edebî bütün eserler genel olarak Arapça yazılıyordu. Abbasilerin zayıflamasıyla özellikle 11.yy'dan itibaren Farsça'da eserler ön plana çıkmaya başlamıştır. İran tarih yazıcılığı bu dönemden itibaren ki özellikle Moğol döneminde rüştüne ermiştir.⁴⁷ İslam sonrası İran tarihini anlatan eserler genelde Arapçadır. Sâmnî ve Gazneli Devletleri döneminden itibaren ise eserler yavaş yavaş Farsça yazılmaya başlanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti döneminde yazılan eserler genelde dinî ve kalamî konular olup Farsça dilinde telif edilmiştir. Bu dönemde ve sonrasında yazılan eserlere bakıldığında genel tarih, hanedan ve soy tarihçiliği, İlhanlılar döneminde ise dünya tarih yazıcılığı ön plana çıkmıştır. Timurlular dönemi tarih yazıcılığı ise Gorganlı Timur dönemi, Şâhrûh dönemi ve Hüseyin Baykara dönemi diye ayrılmaktadır. 14.yy'ın önemli tarihçileri arasında iki önemli şahıs ön plandadır, biri Moğol dönemi tarihçisi Reşîdüddîn Fazlullâh

⁴³ Al Davud, "Hâfız-ı Ebrû", 5/1147.

⁴⁴ *İslam Ansiklopedisi*, "Hâfız-ı Ebrû", 15/89-90.

⁴⁵ Hânâbâ Beyânî, "Şahnâme-i Baysungurî ve Hâfız-ı Ebrû", *Berresihâ-ye Târîhî* 3 (1350), 2-24.

⁴⁶ Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfî, *Zübdetü't Tevârîh*, 1-294.

⁴⁷ Mahbobeh Şerefi - Masome Hac-ı Eynî, "Beyneş ve Reveş Der Tariğ-e Hafiz Ebru", *Mütalaat-e Tariğ-e İslam* 24 (1394), 119-120.

Hemedânî diğeri de Timur dönemini anlatan Hâfız-ı Ebrû'dur. Bunların dışında Timurlu Devleti'nin ilk dönemlerini konu eden diğer müellifler ise Timur dönemini anlatan Nizâmmeddin Şamî, Şehâbeddin Arap Şah ve Şâhruh dönemini anlatan Tâcü's-Selmânî bunlardan bazılarıdır. Timurluların tarih yazıcılığının ikinci dönemi olan Şâhruh döneminin önemli müellifi Mu'ineddin Natanzî de *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini*⁴⁸ adlı genel bir tarih eser yazıp Şâhruh'a takdim etmiştir.⁴⁹ Timurlu Devleti'nin tarih yazıcıları ya devlet memuru ya da üst düzey devlet yöneticilerdir. Bu nedenle dönemin müellifleri bulunduğu konumu kaybetmek ya da korktuklarından dolayı hem savaşları hem de devletin sosyal ve iktisadi durumunu tarafsız yazamamışlardır. Dönemin yazılan eserlerine bakıldığında bu durum daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.⁵⁰ Hâfız-ı Ebrû tarihi açıklarken Aristo'nun klasik mantığından faydalanmamıştır. Zira tarihsel olayları nicelik olarak ele aldığı ve olayların tekrarlanabilir ve benzer olduğuna inandığı için insan tarihe ihtiyaç duyar. Ona göre, tarihi olayları "karşılaştırma" ve "müzakere" yoluyla insan bir nevi tarih bilincine kavuşabilir ve olayların tekrarını önleyebilir. Müellif bu konuda şunları yazar: "Eğer ki Ebu Müslim, Yahya Bermekî ve Emir Çoban vb. akla başvurup öncekilerin tecrübelerini araştırıp incelemiş olsaydılar umutsuzluğa düşmeyeceklerdi".⁵¹

Hâfız Ebrû, tarih ilminin önemini kavramış olacak ki *Mecma'u't Tevârih-i'ssultaniyye'nin* mukaddimesinde tarih ilmi ve ortaya çıkışı hakkında bilgi vermektedir. Yazarın tarihe bakış açısı hakkında bilgi veren en önemli eseri *Zübdetü't Tevârih* adındaki dört ciltlik eseridir. Hâfız Ebrû'nun tarihçiliği çağdaşı olan tarihçi Hamdullah el-Müstevfi'den daha farklıdır. El-Müstevfi *Târih-i Güzide* adlı eserinde kronolojik sıralamaya dikkat etmemiştir. Hâfız Ebrû ise *Zübdetü't Tevârih* adlı eserinde olayları kronolojik (736-807/1336-1404) olarak vermiştir. Böyle yaparak önceki tarihçilerin eserlerinde yaptığı olayları tekrarlama hatasına düşmemiştir. Hâfız Ebrû Fazlullah Hemedanî gibi tarafsız, sağlam ve güçlü bir tarihçiliğe inanmıştır. Müellif, sadece dönemin sosyal, kültürel, fikri, siyasi ve askeri değişimlerini açıklamamış, aynı zamanda dönemin siyasi olaylarından da teori çıkarımında bulunmuştur. Günümüz tarihçileri Hâfız-ı Ebrû'yu İslam tarihi yazıcılığı ve İran tarihi yazıcılığının önemli bir tarihçisi olarak görmektedirler. Tarih yazıcılığının yanı sıra Timurlu Devleti ordusunda askeri mühendis olarak da bazı görevlerde bulunmuştur. Tüm bunlar müellifin çok yönlü bir şahıs olduğunu göstermektedir.⁵²

Timur dönemi tarih yazıcılığını yapan tarihçiler Şerafettin Ali Yezdî, İbni Zerkûb Şirazî ve Mirhand olayları biraz daha ayrıntılı vermektedirler. Ama İbni Zerkûb Şirazî, Esefzarî ve Caferi, Nizameddin Şamî gibi sade ve akıcı bir şekilde vermişlerdir. Bu dönemin tarihçileri

⁴⁸ Bu eser 2023 yılında *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini* Mu'ineddin Natanzî adıyla Ahmet Korkmaz, Ahmet Özturhan ve Fatih Bostancı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

⁴⁹ Şehrezad Sasanpor, "Vijegihaye Tariğnigariye İran Der Dore Timurî", *Pejuheşnameye Tariğe Fasılnameye Meskuyeh* 24 (1392), 51-56.

⁵⁰ Sasanpor, "Vijegihaye Tariğnigariye İran Der Dore Timurî", 71.

⁵¹ Şihabüddin Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Coğrafiyay-ı Hâfız-ı Ebrû*, 1/78-79.

⁵² Gıyâsüddin b. Hâce Hümmâmiddin Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâniddin Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, *Tarih-i Habîbü's-siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, 1011.

eserlerinde bazı kelimeleri eşanlamlı olarak da vermişlerdir. Moğol ve Timurlu Devletleri dönemi tarihçileri göre sultana-padişaha ya da yöneticiye verilen saltanatı “ilahi takdir teorisine” dayandırıyorlardı yani seçilen kişi kutsaldı. Onun içindir ki Timur dönemi tarihçileri (Nizameddin Şamî gibi) Timur’u soy olarak Moğollara bağlamışlardır. Daha sonra ki tarihçilerden Şerafettin Ali Yezdî Timur’a sahipkırın olarak hitap etmiştir. Bu dönemin tarihçileri olan Yezdî, Esefzarî, İbni Zerkûb Şirazî ise bölgelerin, siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel tarihlerini anlatan mahalli tarihi yazmışlardır. Bunun yanı sıra bu dönemde yazılan eserlerin bazı bölümlerinde soy veya hanedanlar hakkında bilgi verildiği gibi askeri ve siyasi olayları anlatan tarih yazıcılığı alanında da eserler yazılmıştır.⁵³

Timur yaptığı seferlerde yaşanacak hadiseleri kaydetmeleri için İranlı ve Uygur bilgilerini ve edipleri beraberinde bulunduruyordu. Daha sonra yazılan bu bilgilere dil âlimleri edebi bir şekil vermekle görevlendirilmişlerdi. Ama yapılan bu çalışmaların hiçbiri günümüze ulaşmadığından yazılan bu eserlerin mahiyeti hakkında bilgi sahibi değiliz. Ama Timur’un emri ile yazılan Gıyaseddin Ali Yezdî’nin *Ruznameye Gazavat-e Hindistân* ve Mevlana Nizameddin el-Şâmî’nin *Zafernâme*’sine bakılarak bunların tarzları hakkında bir fikir edinilebilir. Timur süslü ve şatafatlı dille yazılan eserleri sevmiyordu. Onun içindir ki Timur döneminde yazılan eserler sade bir üslup ve dille yazılmıştır. Hâfız-ı Ebrû’ya da herkesin anlayabileceği sadelikte eserler yazmasını istemiştir. Timur’un yazılan eserleri anlamama gibi bir sorunu yoktu zira Şark Türkçesi, Moğolca ve Farsça’yı iyi biliyordu. Hâfız-ı Ebrû’nun tarih sevgisinden dolayı coğrafyacılığı gölgede kalmıştır. Yazdığı eserlerin büyük kısmı Fars bölgesi (50 yaprak), Kirman bölgesi (40 yaprak) ve Horasan bölgesine (150 yaprak) ait tarihi bilgiler daha fazladır. Hâfız-ı Ebrû hem coğrafya eserlerini hem de bir tarih kütüphanesi hazırlamakla görevlendirilmiştir.(819-823/1416-1420)⁵⁴ Zaten Hâfız-ı Ebrû’nun eserleri dönemin siyasi ve tarihi olaylarını ihtiva eden eserlerdir. Tarih ve coğrafya alanında yazılan birinci büyük eseri *Zübdetü’l Tevârih* ikincisi ise *Mecma’u’t Tevârih (Mecma’u’t Tevârihi’s-Sultâniyye)* adlı eseridir. Rivayetçi bir tarihçi olan Hâfız-ı Ebrû, bilinmeyen ve eksik olan birçok konuyu ve kaynağı hıfzedip yazdığından Timurlu Devleti dönemi için birinci el kaynaktır.⁵⁵

Gazneliler, Sâ mânîler, Selçuklular ve Moğollardan sonra Timur döneminde Semerkand’ın başkent yapılmasıyla büyük siyasi ve kültürel değişimlerle beraber tarih yazıcılığı da değişmiştir. Timur döneminde yazılan eserlerde İran’ın ve İlhanlı tarih yazıcılığının etkisi görülür. Bu dönemin kitaplarından biri Gıyâseddin Ali Yezdî’nin *Ruzname-i Gazavât-ı Hindustan* adlı eserde Timur’un fetihlerini ve hayatını el almaktadır. Timur’un çocukları Şâhruh ve Baysungur İslam tarih yazıcılığının etkisindeyken diğer oğlu İbrahim tarih ilmine meyilli olup Moğol adetlerinin etkisinde kalmıştır. Hakkında en az bilgiye sahip olduğumuz Timur dönemi tarihçisi Hâfız-ı Ebrû’dur. Oysa Timur dönemini anlatan ve en çok eser bırakan tarihçi ve coğrafyacılarından biridir. Timurlu Devleti’nde resmi tarih yazıcılığı

⁵³ Sasanpor, “Vijegihaye Tariğniğariye İran Der Dore Timurî”, 76-77.

⁵⁴ Tauer, “Timurlular Devrinde Tariğçilik”, 53-54.

⁵⁵ Şerefi - Hac-ı Eynî, “Beyneş ve Reveş Der Tariğ-e Hafiz Ebru”, 122.

Hâfız-ı Ebrû ile başlamıştır. Çünkü Hâfız-ı Ebrû hem devletin kurucusu Timur döneminde hem de Şâhruh döneminde devletin önemli kademelerinde görev almış eserlerin bir kısmını kendi isteğiyle bir kısmını da sultanların isteğiyle kaleme almıştır.⁵⁶

Hâfız-ı Ebrû'ya göre tarihçi, mezhepçi ve kavmiyetçi olmamalı olayları akli ve mantıklı olarak tahlil edip tarafsız bir şekilde yazdığını vurgulamalıdır. Tarihçinin bir diğer özelliği ise her kavmin tarihi ve sorunları yazılırken o kavmin özellikleri esas alınarak yazılmalı kendi fikir ve düşüncelerini yazmamalı aksi takdirde tarihçiye ve tarihçiliğe karşı güvensizlik oluşur.⁵⁷

Hâfız-ı Ebrû'ya göre tarih “*vakittir vaktin tayin edilmesidir. Bazıları ise günün belirtilmesi olduğunu söyler. Bazıları da vaktin tarifini yaparak olayların belgesi, milletlerin zuhuru, devletlerin doğuşu, büyük olayların meydana gelişi mesela büyük tufan, büyük deprem, hava olayları, yer olayları için söylenen ve belirtilen zamandır. Bu tanım tarihin doğru tanımı*” olduğunu söyler.⁵⁸

Müellif tarih ilminin konusunu dünya olaylarının araştırılması olarak görmektedir. Ona göre “*tarih ilminin konusu yeryüzündeki fesat ve bozulmaların ne zaman ve nerde olduğu gibi sorularını sorar...*” Kadim topluluklar tarih ve takvimi birbirinden farklı olarak temellendirirler. Bu topluluklar üç kısma ayrılır; birinci topluluk, tarihlerini veya vakitlerini güneşe göre belirlerler ki bunlar Yunanlılar, Farslar, Rumlar, Kıptilerdir. İkinci topluluk, han tarihi ki bu tarih veya takvim Gazan han döneminde kullanılmış olup Irak, Azerbaycan ve diğer ülkelerde devlet işlerinde kullanılmıştır. Üçüncü topluluk ise Milletlerin kendine ait olan takvimleri, Arap, Yahudi, Nesarî, Türk ve Hint...⁵⁹ Bunun dışında tarih veya takvimi kullanan Acemler her ne zaman ki yeni bir hükümdar tahta oturursa onun oturmasını başlangıç saymışlardır. Selçuklular ise Celaleddin Melikşah adına Celali takvimini yapılmış olup Timurlular döneminde yazılan belgelerde Celali takviminin yıl ve ayı kullanılmıştır. Araplar ise Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicretini tarihin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Tarih veya takvimin bilinmesi tarih araştırmalarına büyük faydası vardır ki bunun bilinmesiyle kıssalar, hikâyeler, haberler, hükümdarların geçmişteki eserleri, hayırları, şerleri, faydaları ve geçmişteki zararları belli olur.⁶⁰ Hâfız-ı Ebrû'ya göre tarih geçmişteki olayların incelenmesiyle açıklanabilir ve bir tarihçinin en önemli vazifesi tarafsız olmasıdır. Tarih ilminin faydaları olarakta ibretlik ve eğitici bilgiler, kazanılan tecrübeler, rasyonel büyüme, âlim ve ulemanın takdirleri, öngörüye sahip olma, Peygamberlerin hayatı gibi birçok konuyu saymaktadır.⁶¹

⁵⁶ Şerefi - Hac-ı Eynî, “Beyneş ve Reveş Der Tariğ-e Hafız Ebru”, 119.

⁵⁷ Nergis Rızakalızade Ahenger, “Mütalaa-e Tatbiki' Didgah-e Hâfız-ı Ebrû Ba Muverrihan Muselman Derbare Ehemmiyet ve Fevâid-i İlm-e Tarih”, *Pejuheş-e Der Amuzeş-e Tarih* 17 (1394), 58-59.

⁵⁸ Gıyâsüddîn b. Hâce Hümmâiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, *Tarih-i Habîbü's-siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, 31.

⁵⁹ Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, *Coğrafyay-ı Hâfız-ı Ebrû*, 73-76.

⁶⁰ Gıyâsüddîn b. Hâce Hümmâiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, *Tarih-i Habîbü's-siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, 32.

⁶¹ Ahenger, “Mütalaa-e Tatbiki' Didgah-e Hâfız-ı Ebrû Ba Muverrihan Muselman Derbare Ehemmiyet ve Fevâid-i İlm-e Tarih”, 68.

Hâfız-ı Ebrû'ya göre tarih ilminin oluşumunda doğruluk ve sıdk vardır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) Allah'tan (c.c.) istedi ki "Bana gelecek nesiller arasında doğrulukla ve hayırla anılmayı nasip et"⁶² "ahitlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever."⁶³ Hâfız-ı Ebrû'nun eserlerinde yazdığı bu bilgiler göz önüne alındığında, kendisi eserlerini ne kadar doğru ve tarafsız yazmıştır? Sorusu akla gelmektedir. Hâfız-ı Ebrû'ya göre büyükleri, ilimleri, tanınan şahısların tarihini yazmak özgür, doğru ve dürüst olanlara mahsustur. Tarih ilmi hayır, şer, adil, zalim, hak eden, hak etmeyen, erdemlileri, utanmayı, itaatleri, isyanları ve rezaletleri nakleder. Böylece tarihçi ya da nakleden okuyucunun itibarını kazansın. Bununla birlikte tarihçi, erdemli, hayırlı, adil ve ihsan sahibi büyük padişahları da yazması gerektiğini belirtir. Eğer kötü ve kabul edilemeyecek bir hikâyeye ulaşırsa ki bu ona şöhret getirecek bir şey de olsa onun yazılmaması gerektiğini söyler. Tüm bunların yanında olayları yazan ve nakleden tarihçi hakkında yanlış veya zayıf bir bilgi bulunsa da bunu onun inancına bağlamamak gerektiğini nakleder.⁶⁴

Sonuç

14 ve 15.yy'ın önemli tarihçilerinden Hâfız-ı Ebrû, hayatı ve eserleriyle hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde kendinden söz ettiren önemli bir tarihçi ve coğrafyacıdır. Müellif Timurlu Devleti hükümdarlarına hizmet etmiş, her zaman onların yakınında bulunarak gördüğü ve duyduğu her şeyi yazmıştır. Bundan dolayı eserleri önem arz etmektedir. Hükümdarların yakınında olması nedeniyle onların seferlerini, özel hayatlarını, düşünme ve yaşam tarzlarını çok iyi gözlemlediğinden eserleri birinci elden kaynaklardır. Eserleri İslam dünyasının tarihi ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler de ihtiva etmektedir. Hâfız-ı Ebrû dönemin olaylarına şahit olmuş ve dönemin idarecilerinin talebiyle eserlerini kaleme almıştır. Bu eserleri yazdıran devlet idarecileri tarafından okunduğundan abartı ve yanlış yazma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Bunun yanında onları ne kadar eleştirip hatalarını yazdığı bilinmediğinden eserlerin güvenilirliği de tartışılacak bir başka konudur. Hâfız-ı Ebrû'ya göre tarihçi yalan yazmamalı kendisine şöhret getirecek bir olay veya haber de olsa yazmamalıdır. Ona göre tarihçi şerefli, doğru ve erdemli olmalıdır. Aslında Hâfız-ı Ebrû o dönemde tarihçiliğin etik kurallarının sınırlarını belirlemiştir. Tarihçinin nasıl olması gerektiğini ve tarafsız olması gerektiğini belirtirken kendisinin bu kurallara pek riayet etmediği anlaşılmaktadır. Zira eserleri incelendiğinde Timurlu Devleti'nin kusursuz hiç sorunun olmadığı bir devlet portresi çizmektedir. Oysaki tarihte sorunsuz bir devlet gösterilemez peki sorun varsa müellif neden bunlara değinilmemiş yasa devletin başına geçen sul-

⁶² "Şuarâ Suresi Tefsiri-Diyaret İşleri Başkanlığı" (Erişim 23 Kasım 2024), 84.

⁶³ "Mâide Suresi 12-14. Ayet Tefsiri-Diyaret İşleri Başkanlığı" (Erişim 23 Kasım 2024), 13.

⁶⁴ Gıyâsüddîn b. Hâce Hümmâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, *Tarih-i Habîbü's-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, 36-37.

tanların hiç birinin hatalarını, eksik yönlerini ve yanlış politikaları hakkında hiçbir malumat vermemiştir. Bu bilgiler ışığında Hâfız-ı Ebrû'nun tarafsız olmadığı kanaati hâsıl olmaktadır. Ki bu durum eserlerinin hepsinde yer almaktadır.

Bütün bunlarla Timurlu Devleti dönemi hakkında bilgi sahibi olmak için Hâfız-ı Ebrû'yu tanımak, dönemi anlatan eserlerini tahkik etmek, tarih ilmi hakkındaki düşüncelerini tarihin ne kadar faydalı olduğunu ve gerekliliğini onun kaleminden okuyarak daha iyi bir tarih bilincine ulaşılabilir.

Kaynakça | References

- Ahenger, Nergis Rızakalizade. "Mütalaa-e Tatbîki' Didgah-e Hâfız-ı Ebrû Ba Muverrihan Muselman Derbare Ehemmiyet ve Fevâid-i İlm-e Tarih". *Pejuheş-e Der Amuzeş-e Tarih* 17 (1394), 47-71.
- Al Davud, Seyyid Ali. "Hâfız-ı Ebrû". *Dairetü'l-Maarif Bozurge İslamî*. 5/1147. Tahran: Merkez-e Dairetü'l-Maarif Bozurge İslamî, 1398. <https://lib.eshia.ir/12293/5/1147>
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. "Hâfız-ı Ebrû ve Asar-e O". *Mecelle-i Ferheng* 19 (1375), 33-66.
- Beyânî, Hânâbâ. "Şahnâme-i Baysungurî ve Hâfız-ı Ebrû". *Berresihâ-ye Târîhî* 3 (1350), 1-24.
- Giyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, Hândmîr. *Tarih-i Habîbü's-siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*. çev. Muhammed Debirsiyakî. Tahran: Ketaphane-i Geyyam, 1380.
- İslam Ansiklopedisi. "Hâfız-ı Ebrû". 15/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Keşaverz Kasimî, Zehra. "Zendeğî ve Reveş Tarih Nigarî-e Şihabüddîn Hâfız-ı Ebrû". *Name Tarih-e Pejuheş* 17 (1388), 118-142.
- Makhmudjonova, Gulzoda. *Resimli Tarih Geleneğinin Önemli Bir Örneği: Hâfız-ı Ebrû, Külliyyat-ı Tarih*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Masume Rızazade, Şefarodî. "Moverrih ve Coğrafya Nevis-e İranî Sedde 8 ve 9". *Danışname Cihan-e İslam*. 12/396-400. Tahran: Merkez-e Danışname Cihan-e İslam, 1393. <https://rch.ac.ir/article/Details/9351>
- Sasanpor, Şehrezad. "Vijegihaye Tariğnigariye İnan Der Dore Timurî". *Pejuheşnameye Tariğe Faslnameye Meskuyeh* 24 (1392), 51-80.
- Şerefi, Mahbobeh - Hac-ı Eynî, Masome. "Beyneş ve Reveş Der Tariğ-e Hafız Ebru". *Mütalaaat-e Tariğ-e İslam* 24 (1394), 117-139.
- Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, Hâfız-ı Ebrû. *Coğrafyay-ı Hâfız-ı Ebrû*. çev. M. Sadık Seccadî. 3 Cilt. Tahran: İntişarat-e Miras-e Mektup, 1375.
- Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, Hâfız-ı Ebrû. *Mecma'u't Tevârîhi's Sultânîyye*. çev. Muhammed Moderrisî Zencânî. Tahran: İntişarat-e İttılaat, 1364.
- Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, Hâfız-ı Ebrû. *Penç Risaley-e Tarih-i*. çev. Felix Tauer. Prag: İntişarat-e Ferhengistan-e Ulum-e Çekoslavakya, 1958.
- Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, Hâfız-ı Ebrû. *Tarih-e Selatin-e Kert*. Tahran: İntişarat-e Miras Mektup, 1389.
- Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, Hâfız-ı Ebrû. *Zeyle Câmi'u't-tevârîh*

Reşîdî. Tahran: İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, 1349.

Şihabüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el- Hâfi, Hâfiz-ı Ebrû. *Zübdetü't Tevârih*. çev. Seyyid Kemal Hacı Seyyid Cevadî. 4 Cilt. Tahran: İntişarat-e Vezaret ve Erşed-e İslamî, 1380.

Tauer, Felix. "Continuation Du Zafarnama De Nizamuddin Şâmî Par Hâfiz-ı Abrû". *Mecelley-e ütalaat-e Şarkî*, 429-465.

Tauer, Felix. "Timurlular Devrinde Tarihçilik". çev. Ahmet Ateş. *Belleten Dergisi* XXIX/113 (1965), 49-69.

"Mâide Suresi 12-14. Ayet Tefsiri-Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim 23 Kasım 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/681/12-14-ayet-tefsiri>

"Şuarâ Suresi Tefsiri-Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim 23 Kasım 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/26-suara-suresi>.